

सन्सारमा रक्त सञ्चार सेवाको इतिहास लगभग ३८२ वर्ष पुरानो छ । सन् १९०० मा अष्ट्रियाका डा. कार्ल लेन्डस्टेनरले A, B र O रक्त समूह हुन्छ भन्नेकुरा पत्ता लगाएको र सन् १९१४ मा डा. हस्टीन (बेल्जियम) ले रगतलाई शरीर बाहिर सोडियम साइट्रेट रसायनको सहायताले नजम्ने गरी राख्ने सकिने तरिका पत्ता लगाए तापनि सन् १९३२ मा पहिलो रक्त सञ्चार केन्द्र लेनिनग्राद अस्पताल रसियामा सञ्चालन भएको थियो ।

तत्कालिन श्री ५ पृथ्वीवीर विक्रम शाहदेवका तीनवटी रानीमध्ये माहिली महारानी दिव्येश्वरी शाहकी जेठी सुपुत्री लक्ष्मी राज्यलक्ष्मी देवी शाहको नाम रक्तसञ्चार सेवाको इतिहास उल्लेखनीय छ । वि.सं. २०११ सालमा लक्ष्मी राज्यलक्ष्मीदेवी अस्वस्थ भएकोले रगतको आवश्यकता पर्‍यो । भारत बाट रगत फिकाई रक्तसञ्चार गरियो, दुर्भाग्यवश त्यस रगतबाट प्रतिकूल प्रतिक्रिया भई रगत दिँदादिँदै वि.सं. २०११ सालमा ६० वर्षको उमेरमा लक्ष्मी राज्यलक्ष्मीको निधन भयो । यहाँनिर स्मरणीय कुरा के छ भने उपयुक्त रगतको अभावको कारणले नै लक्ष्मी राज्यलक्ष्मी देवीको निधन भएको हो भन्ने मान्यता रहीआएको देखिन्छ । यदि नेपालमा नै रक्तसञ्चार केन्द्र भएको भए र रगतको सङ्कलन र सञ्चिती भएको भए आवश्यकता हुने वित्तिकै सञ्चार गर्न पाईन्थ्यो र उक्त दुर्घटना नभई उनको जीवन रक्षा हुने थियो होला । त्यस दुःखद् घटनाले रक्तसञ्चार सेवाको स्थापनाको आवश्यकतामा थप बल पुग्यो तर उपयुक्त अवसरको प्रतीक्षा गरियो । वि.सं. २०२० सालमा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको स्थापना भयो । त्यसको तिन वर्षपछि वि.सं. २०२३ सालमा लक्ष्मी राज्यलक्ष्मी देवीकी कान्छी छोरी नयपालराज्यलक्ष्मी देवीबाट आफ्नो मुमाका नाममा ब्लड बैङ्क स्थापनाका लागि एउटा फ्रिज र नगद रु. १२,०००/- प्रदान गरियो । वीर अस्पतालको नजिकैको सानो टहरामा लक्ष्मी ब्लड बैङ्कको रूपमा यस सेवाको विधिवत सञ्चालन प्रारम्भ भएको विभिन्न लेखहरूवाट पुष्टि हुँदै आएको छ । यसरी शुरू भएको लक्ष्मी ब्लड बैङ्कको विकसित रूपनै आजको रक्तसञ्चार सेवा केन्द्र हो । संस्थागत रूपमा रक्तसञ्चार सेवाको प्रारम्भ गर्ने क्रममा तत्कालिन राजा महेन्द्रबाट २०२१ सालमा रक्तदान भएको थियो । नेपाल रेडक्रसका संस्थापक अध्यक्ष स्व. श्री ५

नेपालमा रक्तसञ्चार सेवाको इतिहास

डा. प्रकाश घिमिरे*, डा. मनिता राजकर्णिकार तथा बिष्णु राज तिवारी

अधिराजकुमारी प्रिन्सेज शाहबाट पनि पटक पटक रक्तदान भएको थियो ।

रक्तसञ्चार सेवा जस्तो अत्यन्त मानवीय कार्यको सञ्चालनका लागि प्रारम्भिक समयमा गठित समितिको अध्यक्षता स्वयम् श्रीमती

नयपालराज्य लक्ष्मीबाट नै गरियो । सचिवको रूपमा डा. लक्ष्मण पौड्याल एवं सदस्यहरूमा परीक्षित नरसिंह राणा, डा. जयनारायण गिरी र डा. ठाकुर नाथ भट्टराई जस्ता अनुभवी व्यक्तिहरू हुनुहुन्थ्यो । वहाँहरूको प्रयासबाट रक्त सञ्चार सेवाको क्षमता क्रमिक विकास र विस्तार हुँदै गयो ।

नेपालमा वि.सं. २०२३ साल श्रावण १२ गतेबाट लक्ष्मी ब्लड बैङ्कको नामवाट रक्त सञ्चार सेवा नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले स्थापना गरी सेवा सञ्चालन गर्दा सुरुमा केवल १५७ युनिट रगत सङ्कलन गरी सेवा प्रदान गरिएको थियो । हाल नेपालमा रक्तदान गर्ने व्यक्ति र संस्थाहरू प्रशस्तै छन् तापनि रगत सङ्कलन गर्ने, संरक्षण गर्ने, परीक्षण गर्ने र आपूर्ति गर्ने निकाय भने एउटै निकाय नेपाल रेडक्रस सोसाइटी हो । वास्तवमा रक्तसञ्चार सेवाको ऐतिहासिक घटनाक्रमलाई हेर्ने हो भने नेपालमा वि.सं. २००० अघिनै रक्तदान र यसको आवश्यकता बोध भइसकेको देखिन्छ तर रक्तसञ्चार सेवाको सम्बन्ध चिकित्सा सेवासँग हुने भएकोले यस सेवाको आवश्यकताको महसुस अस्पतालको स्थापना, विकास र उपलब्ध सुविधासँगै हुँदै जान्छ । यस क्रममा सर्वप्रथम श्री दयावीरसिंह कंसाकारले वीर अस्पतालमा रक्तदान गरी पहिलो स्वयंसेवी रक्तदाता हुने गौरव प्राप्त गर्नु भएको विभिन्न लेखनहरूमा पाईन्छ ।

तत्कालिन सरकारद्वारा २०४८ चैत्र २४ गतेबाट नेपालमा रक्तसञ्चार सेवा सञ्चालनको एकमात्र अधिकारिक संस्थाको रूपमा नेपाल रेडक्रसलाई जिम्मेवारी सुम्पिएको छ । नेपाल सरकारको स्वास्थ्य नीति अनुरूप अस्पतालहरू सँगै एकिकृत रूपमा रक्तसञ्चार सेवाको पनि

तत्कालिन सरकारद्वारा
२०४८ चैत्र २४ गतेबाट
नेपालमा रक्तसञ्चार सेवा
सञ्चालनको एकमात्र
अधिकारिक संस्थाको रूपमा
नेपाल रेडक्रसलाई
जिम्मेवारी सुम्पिएको छ ।
नेपाल सरकारको स्वास्थ्य
नीति अनुरूप अस्पतालहरू
सँगै एकिकृत रूपमा
रक्तसञ्चार सेवाको पनि
विस्तार गर्ने नीति नेपाल
रेडक्रसले लिएको छ ।

* डा. प्रकाश घिमिरे सूक्ष्म जीवविज्ञान केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. मा सह-प्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

विस्तार गर्ने नीति नेपाल रेडक्रसले लिएको छ ।

नेपाल सरकारको रक्त सञ्चार नीति २०५० (सन् १९९३) लाई अद्यावधिक र संसोधन गरी २०६३ (२००६) मा राष्ट्रिय रक्तसञ्चार नीति पुनः प्रकाशित गरिएको छ । यस नीतिले रक्तसञ्चार सेवालाई स्पष्ट रूपमा दिशानिर्देश गर्नुका साथै राष्ट्रिय निर्देशक समिति (रा.नि.स.) व्यवस्था गरी कार्यकारी तथा नियन्त्रणको व्यवस्था समेत गरेको छ । रा.नि.स. ले सबै रक्तसञ्चार कार्यक्रमहरू (रक्तसङ्कलन, प्रशोधन, सञ्चय) र रक्तसञ्चार सम्बन्धी सेवाहरू रक्त आयात निर्यात र आवश्यकतानुसार सुरक्षित रगत उपलब्ध गराउने तथा रक्त सञ्चारको मापदण्ड व्यवस्थापन सम्बन्धी नीति बनाउने, सबभन्दा माथिल्लो निकाय हुनेछ भनी किटान पनि गरेको छ ।

नेपालमा हालसम्म ४१ जिल्लाका ५८ स्थानमा नेपाल रेडक्रसले आफ्नै तथा स्थानीय अन्य सङ्घ संस्थाहरूको सहकार्यमा रक्तसञ्चार सेवा केन्द्रको विस्तार गरी सेवा प्रदान गरिरहेको छ । जसमध्ये विराटनगर, पोखरा तथा नेपालगञ्जमा क्षेत्रीय स्तरका, २२ जिल्लास्तरका, १७ अस्पताल ईकाइ तथा १५ आकस्मिक रक्तसञ्चार सञ्चालनका इकाईहरू छन् । बि. सं. २०६३।०६४ मा अधिराज्यभर ११५,७२० युनिट रगत सङ्कलन तथा वितरण गरिएको थियो । सोही अनुसारले हेर्दा काठमाण्डौंमा मात्र दैनिक करिब २५० युनिट रगतको माग भइ बितरण भएको विभिन्न

अभिलेखहरूबाट थाहा हुन आउछ । तर यसको मागलाई थेग्न केन्द्रीय रक्तसञ्चार सेवाको लागि पर्याप्त रक्तदाताहरूको कमि भएको महशूस गरिएको छ । केन्द्रले उक्त प्रयोजनका लागि आवश्यक जनशक्ति तय नगरेजस्तो पनि देखिन्न तर पनि अपर्याप्तताको अनुभूति हुन्छ । यदि आवश्यक उच्चगुणस्तरको र आवश्यक सङ्ख्यामा प्रशिक्षित जनशक्ती उपलब्ध गरी रक्तदाता उत्प्रेरक, रक्ततत्व निर्माणमा अफबढी जोड दिएमा उक्त रगतको बढी मागलाई थेग्न टेवा पुग्थ्यो होला की ? अर्को तर्फ रक्तसञ्चार सेवा केन्द्रहरूको भवनको अवस्था जीर्ण भएको खुल्ला आँखावाट स्पष्ट रूपमा देख्न सकिन्छ तर वास्तवमा नेपाल सरकार र नेपाल रेडक्रस सोसाईटीले रगत जस्तो अतिनै संवेदनशील र जनताको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष सरोकारको विषयमा गुणस्तर अनुगमन, क्षमता अभिवृद्धिमा प्रति उत्तरदायी भूमिको लागि यस वारे सोचन आवश्यक भैसकेको छ ।

यसरी रक्तसञ्चार सेवा केन्द्रमा विगतका दिनहरूमा रगत सङ्कलन मात्र टुलो कार्यको रूपमा लिईएको थियो तर हाल आएर सुरक्षित रगत सङ्कलन, भण्डारण, रक्ततत्व निर्माण आदिलाई महत्व दिन थालिए तापनी विभिन्न समस्याका कारणहरूवाट आशातीत उपलब्धी नभएको जनगुनासो ब्याप्त रूपमा सुन्न सकिन्छ तर यसको लागि उपयुक्त निकायलाई क्रियाशील

बनाई आवश्यक पहलगरी सेवामा जुट्नु आजको आवश्यकता हो ।

उक्त कार्यको लागि सुरक्षित रगत आजको आवश्यकता भनेर मात्रै के गर्ने ? यसको लागि आवश्यक उपकरण, रसायन आदिको व्यवस्थाका साथै दक्ष जनशक्ति को व्यवस्था मिलाउनु नेपाल रेडक्रसको काँधमा टूलो चुनौति आएको छ ।

अर्कोतर्फ काठमाडौं केन्द्रित अस्पताल तथा निजि नर्सिङ्गहोमको बृद्धिले माग र आपूर्तीमा असन्तुलन ल्याईरहेको छ र उक्त कार्यलाई टेवा पुऱ्याउन अस्पतालहरूको कुनै कार्य योजना पनि पाईंदैन यसलाई नेपाल रेडक्रसको एकलो प्रयास अपाङ्क सरह भएको छ भन्दा अत्युक्ति नहोला । यसरी नै रक्त सञ्चार जस्तो आकस्मिक सेवालाई चुस्त, दुरुस्त, गुणस्तरीय र समय सापेक्ष बनाउनु आजको आवश्यकता हो । त्यसैले रक्तदाता उत्प्रेरणा, रक्तदाताहरूको अभिलेख, प्राविधिक जनशक्ति विकास, तालिम, रक्ततत्व निर्माणमा विशेष पहल, विभिन्न रक्त सञ्चारहरूको स्थलगत अनुगमन, मूल्याङ्कन, विभिन्न रक्त जन्य जिवाणु आदिबाट सङ्क्रमित रक्तदातालाई उचित परामर्श, अफबढी गुणस्तरीय अभिवृद्धि र यसको व्यवस्थापन पक्षलाई अफ गहकिलो र बलिया बनाई रक्त सञ्चार सेवालाई अफ विस्तार गरी संयुक्त पहल गरेमा अवश्य नै गुणस्तरीय रगतको अभावबाट कुनै पनि व्यक्तिले समस्या भएल्लु पर्दैन होला ।

